

Alapnyelvi eredetű madárnevek a számiban

1. A lapp madárneveket bemutató monográfia egyik fejezete a madárnevek keletkezési típusait mutatja be; ennek egyik – és a hagyományos finnugrisztika szempontjából talán legfontosabb – fajtája az alapnyelvi eredetű szavak csoportja. A számi esetében hat alapnyelvi stádiumról beszélhetünk: uráli, finnugor, finn-permi, finn-volgai, korai közfinn, valamint közlapp kori örökségek; nem foglalkozva itt most azzal a kérdéssel, vajon a számi pontosan hol helyezkedik el az uráli népek családfáján, hanem elfogadva azt a Mikko Korhontól származó megközelítést, mely szerint a korai közfinn állapot a balti finn nyelvek és a számi közös alapnyelvét jelenti (vö. Korhonen 1981: 26–27).

A feldolgozás alapját képező szójegyzék anyagát nyomtatott forrásokból gyűjtöttem, melyek közül a legkorábbi Friis 1887-es lapp szótára volt, a legújabb pedig a Vest-Aikio, A. – Aikio, J. – Aikio, E. szerkesztette, 1997-ben megjelent, *Lottit luonddus* című ornitológiai könyv. A források között voltak általános szótárak, szójegyzékek, ornitológiai szógyűjtemények, szakmai jellegű kiadványok. E források részletes felsorolásától itt és a cikkhez csatlakozó bibliográfiában is terjedelmi okokból eltekintek.

A csoportosítás során minden alapnyelvi réteg esetében külön felsorolom a biztos és a bizonytalan eredeztetéseket, azonban a korábbi rétegnél már említett szavakra a későbbi alapnyelv(ek) esetében csak visszautalok, részletesen nem mutatom be őket újból. A bizonytalanság okát minden szó esetében külön közlöm, és megadom a további lehetséges eredeztetéseket is, általában minősítve, mennyire tartom ezeket valószínűnek vagy elfogadhatónak. Az alapnyelvi eredeztetések nem saját etimológiák, ugyanakkor van köztük olyan, mellyel kapcsolatban némileg eltér a véleményem a szakirodalomban említettekétől. Minden szónál közlöm, hogy az etimológiai szakirodalomban hol található utalás az adott szóra. Az UEW-nél korábbi etimológiákra külön nem utalok, ezek ott megtalálhatók. Az adatokat minden fő nyelvjárásból csak egy formában adom meg, lehetőleg a legfrissebb forrásokban szereplő alakban; erre a terjedelmi korlátok mellett azért is szükség volt, mert a szótárak egy nagy része (pl. Lagercrantz, T. I. Itkonen) olyan bonyolult, ráadásul egymástól eltérő fonetikus jelölést használt, melyet meglehetősen nehézkes olvasni. A lapp madárnevek jelentését lehetőség szerint latinul és magyarul adom meg; amennyiben minden nyelvjárásban azonos jelentése van a szónak, akkor csak egyszer, ha a jelentések eltérnek, nyelvjárásonként külön-külön, de a szócikkben korábban már előfordult jelentéseket csak latinul. Amennyiben a forrásokban a jelentésmegadás nem egyértelmű, a madár nem azonosítható, illetve ha olyan genusnév, amelynek a latin szaknyelvben nincs egységes neve, akkor csak a magyar megfelelőt közlöm. Ha az eredeti forrás a jelentést körülírással adja meg, azt változatlan formában közlöm, megadva hozzá a magyar fordítást is. A több nyelvjárásból is adatolt madárneveket a következő sorrendben közlöm: északi (N), déli (S), pitei (P), umei (U), lulei (L), inari (I), koltta (Ko.), kildini (Kld.) és ter (T); a K az oroszországi (keleti) nyelvjárások összefoglaló rövidítése.

2.1. Uráli eredetű madárnév csak viszonylag kevés van: mindössze három biztos és nyolc bizonytalan etimológia.

2.1.1. A biztosnak tekinthető uráli eredetű madárnevek a következők:

a) N *bakku* ~ S *brqđ'gâ* ~ U *bâggee* ~ *prad'gòì* ~ L *pakuj* ~ I *pagoi* ~ *poagui* ~ Ko., Kld. *pââgg* 'Tetrastes bonasia, császármadár'; vö. finn *pyy* 'ua', észt *piüi* 'Perdix perdix, fogoly', lív *p^okki* 'Perdix perdix ~ Tetrastes bonasia', mdE *povo*, *pov*, M (dem.) *povnáä*, oszjtj. *pěňk*, m. *fogoly* 'Perdix perdix', szam.szelm. *pēke* ~ *pāke* ~ *pēkä* 'Tetrastes bonasia', kam. *puže* 'ua'. A feltételezett PU alapalak **pije* (*pijē*). A lapp alakok végén összetett képzők találhatók. UEW 383, MSzFE, TESz., SKES, Lehtir., FUV.

b) N *gáranas* ~ S *gaarenes* 'Corvus corax' ~ U *gaaránis* ~ P, L *kārānis* ~ I *kárānas* ~ Ko., Kld., T *käärnōs* 'Corvus corax, holló ~ nyj. Corvus cornix, dolmányos varjú'; vö. finn *kaarne* 'Corvus corax', észt *kaaren* 'ua', mdE *křenč* ~ *křenš* ~ *křänš*, M **kranděš* ~ *kraňč* 'ua', cser. *kurnâž* ~ *kurunuž* ~ *kurnuž* 'ua', votj. *kjrnjž* ~ *kânâž* ~ *kjrnjž* 'ua', zürj. *kjrnjš* ~ *kjrnj-š* ~ *kørni-š* 'ua', szam.jur. *xarje*? 'ua', mot. *chárgoi* 'ua', karag. *karhúl* 'ua'. A feltételezett PU alapalak **ksrnə*. (J. Lehtiranta szerint a lapp szó kölcsönzés a finnből.) UEW 228, SKES, Lehtir. A SSA azonban nem tekinti biztosnak az eredeztetést, bár nem is zárja ki, de a szó hangutánzó jellege miatt kétségesnek tartja.

c) N *vuoražas* ~ *vuorččis* ~ S *vuortje* ~ U *vuarahtjis* ~ P *vorēhča* ~ L *vuoratjis* ~ I *vuorač* ~ *vuo'raččas* ~ Ko., Kld., T *vuōrâč* 'Corvus corone cornix, (dolmányos) varjú'; vö. finn *varis* 'Corvus corone cornix', olon. *varoi* 'ua', észt *vares* 'ua', mdE *varaka* ~ *varšej* ~ *varčej* ~ *varčej* ~ *varksij*, M *varši* ~ *varči* 'ua', oszjtj. *urnj* ~ *wārñaj* ~ *wārñaj* 'ua', vog. *urin* ~ *ūrin* 'ua', m. *varjú* 'ua', szam.jur. *waryjē* 'ua', szelm. *kuerē* ~ *kēra* ~ *kuere* ~ *kerä* 'ua', kam. *barj* 'ua', koib. *bare* 'ua. ~ Corvus corax', mot. *bepe* 'Corvus corone cornix'. A feltételezett PU alapalak **warə*. UEW 559, MSzFE, TESz., SKES, Lehtir., FUV.

Még a három biztos között is van egy (N *gáranas* stb.), amelyről Lehtiranta ellentétesen, a SSA pedig kételkedve nyilatkozik. Mivel azonban szójegyzékében Lehtiranta nem indokolja meg, miért nem fogadja el az uráli eredeztetést, ezt az ellenvetést nem vettem figyelembe a minősítésnél. A SSA a hangutánzó jelleg miatt minősíti bizonytalanak az etimológiai összefüggést, azonban a hangmegfelelések szabályossága miatt magam azon a véleményen vagyok, hogy a felsorolt rokon nyelvi madárnevek mégiscsak összefüggenek.

A biztos uráli etimológiák mindegyike olyan szó, amely megtalálható valamennyi lapp nyelvjárásban. Ez persze nem lenne kritérium, hiszen egy-egy nyelvjárásból akár ki is kophatott volna az adott szó, ám tagadhatatlan, hogy az a szó, amely minden dialektusból kimutatható, nagyobb eséllyel kerül szóba az alapnyelvi eredeztetéseknél.

2.1.2. A nyolc további uráli etimológia esetében vagy az egész etimológia bizonytalan, vagy csak a lapp szónak a többi rokon nyelvi adattal való összetartozásának hangtani vagy egyéb okból történő megkérdőjelezése okozza a bizonytalanságot. A finn-volgai alapnyelvig a nyolc közül kettő biztosan visszavezethető. Itt természetesen felmerül az a kérdés, hogy ha biztos a finn-volgai alapnyelvig, de talán már az uráli korban megvolt, akkor vajon a két közbenső korszak, azaz a finnugor és a finn-permi miért marad ki. Véleményem szerint ezt a besorolást pusztán egyfajta mechanizmus diktálta az UEW szerkesztése során, mivel az ugor és a permi nyelvekből az adott szavak etimológiai megfelelői ma már nem mutathatók ki, ám ha urálinak

tekintjük a szót, akkor annak meg kellett lennie a PFU és PFP korban is. Az ide tartozó szavak mindegyike az alapnyelvben hangutánzó eredetűnek tekintendő.

a) N *biehkan* ~ I *piehanj* 'ua' ~ Ko., Kld., T *pie'kkan* ~ *pījkij* 'valamilyen bagoly' 'Buteo lagopus, gatyás ölyv'; talán uráli eredetű, vö. *szam.kam. phigije* 'ölyv'. Mivel más nyelvekből a szó nem mutatható ki, s a szamojéd szóra is csak egy adat van, összetartozásuk meglehetősen bizonytalan. A finn *piekana* 'Buteo lagopus, gatyás ölyv' lapp jövevényt. A feltételezett PU alapalak *päke. UEW 361, SKES, FUV, SSA.

b) N *cizáš* ~ *cihci* 'Calcarius lapponicus, sarkantyús sármány', összetételek utótagjaként 'veréb, kis madár' ~ S *tsijte'ke* 'veréb, cinege' ~ U *tsyysak* 'kis madár, elsősorban veréb' ~ L *tsihtsē* ~ I *cissáz* 'cinege' ~ Ko., Kld., T *cezzaž* 'Parus, elsősorban Parus cinctus, lappföldi cinege'.

Eredetére nézve három különböző vélemény létezik:

I. Uráli eredetű, vö. zürj. *žič* 'Riparia riparia, Uferschwalbe, parti fecske', osztj. *čenc* ~ *šeš* 'kis (énekes)madár', *szam.szelk. čičik* ~ *čiči* 'madárka'. A feltételezett PU alapalak *čičä ~ *čičä*. UEW 58.

II. Skandináv jövevényt, vö.: norv. *tit, tita*. QvNordLehnw. 335.

III. Önálló hangutánzó alakulat. SKES.

Valamikor hangutánzó eredete tagadhatatlan, ám hogy mikor jött létre, vagyis hogy már a PU korban vagy jóval később, az őslapp nyelvnek a korai közfinnből való kiválása után, de még a lapp nyelvjárások szétválása előtt, eldönthetetlen. A legkevésbé valószínű a jövevénytől való eredeztetés, itt inkább gondolhatunk arra, hogy a lapp és a norvég szavak hasonlósága véletlen alapul. Mivel a lapp valamennyi nyelvjárásában megtalálható, az átvételnél erősebben jöhet számításba az uráli és az önálló hangutánzó eredet is.

c) N *gádjit* 'Rissa tridactyla, csüllő ~ Larus, sirály' ~ I *kaaijuv* 'Larus argentatus, ezüstsirály ~ Larus canus, viharsirály' ~ Ko., Kld., T *kaa'jii* 'Larus ~ Larus canus ~ Larus argentatus ~ Larus ridibundus, dankasirály'; finnugor, esetleg uráli kori szó, vö. finn *kajava* 'Larus', olon. *kaja* 'ua', lúd *gajag* 'ua', észt *kajakas* 'ua', zürj. *gadä* 'ua', vog. *k'ájéχ* ~ *k'ájij* ~ *χājéχ* 'ua', ? *szam.jur. ho* 'ua'. A feltételezett PU vagy PFU alapalak **kaja(-ka)*. UEW 117, SKES, Lehtir., FUV. (Az UEW szerint a lapp szó lehet esetleg finn jövevényt is.)

d) N *goargga* 'Fratercula arctica, lunda'; talán uráli eredetű, vö. ?zürj. *keřeg* 'eine Ente, egy récefajta', ?*szam.jur. χūrōχο* ~ *χūrūχο* 'eine Möwenart, egy sirályfajta'. A feltételezett PU alapalak *korkə. Az etimológia az UEW szerint is fölöttébb bizonytalan. Amennyiben a fenti szavak nem tartoznak össze, a lapp szó hangutánzó eredetűnek tartható.

e) N *guorga* ~ *skuorga* ~ S *guorge* ~ U *guar'ga* ~ L *kuor'ka* ~ I *kuorga* ~ Ko. *kuörgg* 'Grus grus, daru'; finn-volgai, esetleg uráli eredetű szó, vö. finn *kurki* 'ua', észt *kurg* 'ua', mdE *kargo*, M *karga* 'ua', ?*szam.jur. χārū* 'ua', jen. *kori* 'ua', szelk. *kará* ~ *kāra* 'ua', kam. *kuro* ~ *kuru?ju* ~ *kuru?jo* 'ua', koib. *кырберокө* 'ua', mot. *кypoij* 'ua', karag. *koru* 'ua'. A PFW (?PU) korban minden valószínűség szerint hangutánzó szó. A feltételezett PFW (?PU) alapalak *karke. UEW 128, SKES, Lehtir., FUV, SSA.

f) N *guovssat* ~ S *guäksaa* ~ P, L *kuouhsak* ~ I *kuávská* ~ Ko., Kld., T *kuusik* ~ *kuusâk* 'Perisoreus infaustus, északi szajkó'; finn-volgai, esetleg uráli eredetű szó, vö. finn *kuukso* ~ *kuusanka* ~ *kuukkeli* 'Perisoreus infaustus', lúd *kukšoi* 'egy erdei madár', cser. *kāpšälä* ~ *kupšülö* ~ *kukšülö* 'Garrulus glandarius, szajkó', ?*szam.szelk. kaasera* ~ *qāsera* 'Perisoreus infaustus', kam. *kazōra* 'ua', mot. *kaisrae* 'ua', kar. *gaeschira* 'Corvus caryocatactes, ?'. A feltételezett PFW

(?PU) alapalak *kokse. UEW 172, Lehtir., SSA. A SSA szerint csak a lapp és a finn szavak függenek össze, s ezek is minden bizonnyal hangutánzó eredetre mennek vissza.

g) N *hanjá* ‘Clangula hyemalis, jeges réce’ ~ U *anjalahka* ‘házi kacska’ ~ P, L *hanjā* ‘Harelda hyemalis = Clangula hyemalis’ ~ I *anjáloh* ~ Ko. *anjlláddaž* ‘ua’; valószínűleg uráli eredetű szó, vö. osztj. *ijnk* ~ *erjx* ‘Lagopus lagopus, Moorschneehuhn, sarki hófajd’, vog. *ānghā* ~ *oňkhē* ‘ua’, *āňkə* ‘ua ~ Perdix perdix, Rebhuhn, fogoly’, *ēňkə* ‘Lagopus lagopus’, szam.jur. *ňāňū* ‘Clangula hyemalis’, jen. *ňau* ‘Ente, kacska’, tavgi *ňanodā* ‘ua’, szelk. *uu* ~ *ú* ‘Lagopus lagopus’, kam. *uňa* ‘Perdix perdix’, koib. *angat* ‘Ente’, karag. *onhò* ‘Lagopus lagopus’. A feltételezett PU alapalak *anhə. A lapp szavak idetartozása azért kérdéses, mert első szótagi magánhangzójuk palatális eredetre utal. UEW 13, FUV. A Ko. alak végén a *lāddaž* ‘madár(ka)’ utótag található.

h) N *njunnalat* ~ I *njunáloh* ~ Ko. *njuu’nnjel* ‘Mergus albellus, kisbukó’. Eredetére nézve két nézet létezik:

I. Uráli eredetű, vö. szam. jur. *ńūni* ‘Gavia arctica, Prachtttaucher, sarki búvár’, jen. *ńiońi* ~ *ńieńi* ‘Taucher, búvármadár’, tvg. *ńóane* ‘ua’, szelk. *ńan* ~ *ńān*. A feltételezett PU alapalak *ńsnə (*ńśńə*, *ńśňə*). UEW 101, SKES, Lehtir., FUV.

II. Képzett szó: *njunni* ‘orr, csőr’ + *-lat* névszóképző. UEW 331, FUV.

(A finn *uivelo* ‘Mergus albellus’ szó a N *njunnalat* átvétele.)

Mint a felsoroltakból is látszik, a nem biztos uráli eredeztetések meglehetősen összetett képet mutatnak: némelyik szónak akár három, egymástól eltérő etimológiája is van (pl. N *cizáš*); másoknak viszont csak távoli rokon nyelvekben van esetleges megfelelője, s ez teszi bizonytalanná az eredeztetést; megint más esetekben pedig a hangalak mond ellent a szabályos hangmegfelelések szabályainak – bár az eltérés azzal is magyarázható lenne, hogy ezek a szavak az alapnyelvben esetleg hangutánzók voltak, s így hangalakjuk fejlődése nem feltétlenül szabályos. Négy szó esetében okozhat bizonytalanságot a szűk elterjedtség (N *biehkan* stb., N *gádjit* stb., N *goargga*, N *njunnalat* stb.), ezek ugyanis vagy csak egyetlen nyelvjárásban ismertek, vagy egymáshoz földrajzilag közel állókban. Itt azonban nem szabad arról sem elfeledkezni, hogy e három nyelvjárás (elsősorban az északi, valamint az inari és a kolta- és kolai) valamivel jobban adatolt, mint a többi, azaz előfordulhat, hogy csupán a nyomtatott forrásokban ismeretlen az adott szó.

2.2. Finnugor eredetű szó valamivel több van: öt biztos és kilenc bizonytalan. A biztos eredeztetések közül kettő van meg az összes nyelvjárásban, a többi valamelyikből hiányzik. A bizonytalanok egyike a finn-permiig biztosan visszavihető. A bizonytalanak való minősítés gyakran a kis elterjedtségnek tudható be. A finnugor eredetű szavak többsége is hangutánzónak tekinthető az alapnyelvben.

2.2.1. A biztos finnugor etimológiák a következők:

a) N *čiekča* ~ S *čekča* ~ *čækča* ~ L *tjiekťja* ~ I *čieh’ča* ~ Ko., Kld., T *čiohčč* ‘Pandion haliaëtus, halászsas’; vö. finn *sääksi* ~ *sääski*, észt *sääsk* ‘Haliaëtus albicilla, réti sas ~ Pandion haliaëtus’, ?zürj. *čikči* (?o: *čikči*) ‘Larus, sirály’, osztj. *süŋəs* ~ *siwəs* ‘Pandion haliaëtus’, vog. *sıws* ~ *siŋəs* ‘Larus’. A feltételezett PFU alapalak *sákce. UEW 469-470, SKES, Lehtir.

b) N *čoađgi* ~ S *tjoårgsi* ~ U *tjää’gee* ~ P, L *tjár’hkē* ~ I *čoađgi* ~ Ko., Kld. T *tšuedd-k* ~ *čuūđgğ* ‘Bucephala clangula, kerceréce’; vö. finn *sotka* ‘réce’, észt *sõtkas* ‘Bucephala clangula’, mdE *sulgo*, M *šulga* ~ *čulga* ‘Bucephala clangula ~ Colymbus arcticus = Gavia arctica, sarki búvár’, cser. *šoe* ~ *šue* ‘Mergus merganser, Gänsesäger, nagybukó’, votj. *šulity q* ‘Anas

platyrhynchos, Stockente, tőkés réce', zürj. *śul* 'Ente, réce', osztj. *saj* ~ *soj* 'Anas clangula = Bucephala clangula', vog. *sgl'* ~ *sāl'* ~ *sēl* 'Fuligula clangula = Bucephala clangula'. A feltételezett PFU alapalak *sođka. UEW 482, SKES, Lehtir., FUV.

c) *dovtta* stb. I. 2.1.2c.

d) N *gádjiit* 'Rissa tridactyla, csüllő ~ Larus, sirály' ~ I *kaaijuv* 'Larus argentatus, ezüstsirály ~ Larus canus, viharsirály' ~ Ko., Kld., T *kaa'jii* 'Larus ~ Larus canus ~ Larus argentatus ~ Larus ridibundus, dankasirály'; vö. finn *kajava* 'Larus', olon. *kaja* 'ua', lúd *gajag* 'ua', észt *kajakas* 'ua', zürj. *gadā* 'ua', vog. *k'ájjēχ* ~ *k'ájjiχ* ~ *χ'ájjēχ* 'ua', ?szam.jur. *ho* 'ua'. A feltételezett PU vagy PFU alapalak **kaja(-ka)*. UEW 117, SKES, Lehtir., FUV. (Az UEW szerint a lapp szó lehet esetleg finn jövevénytörzs szó is.)

e) S *jippe* 'Bubo bubo, uhu' ~ U *jihpaga* 'ua' ~ I *oppuu* 'ua' ~ Ko., Kld. *hō'ppi* 'ua ~ Nyctea scandiaca, hóbagoly'; vö. finn *hyypiä* 'Bubo bubo', észt *hüüip* 'Botaurus stellaris, bölömbika', osztj. *jēwəy* ~ *jēpä* ~ *jipi* 'Bubo bubo ~ Eule, bagoly', vog. *jäpä'w* ~ *jipəj* ~ *jipiγ* 'Eule, bagoly'. A feltételezett PFU alapalak *(j)ip3. A lpK *h-* kezdetű alakja finn jövevénytörzs szó. UEW 98, SKES, Lehtir., FUV, SSA. A SSA viszonylag kései hangutánzó alakoknak véli a fenti finnségi és lapp madárneveket, megengedve akár azt is, hogy a lapp szavak mindegyike jövevénytörzs szó a finnből, ugyanakkor a finn *hyypiä* és az obi ugor szavak összefüggését nem veti el, de a szókezdő *h-* kialakulását későbbi analógiás hatás eredményének tartja. Meglátásom szerint sem lehetetlen, hogy a lappban valójában két szó esett egybe: egy finnugor kori örökség és egy jövevénytörzs szó, s ennek lehet köszönhető a háromféle szókezdet.

2.2.2. A talán finnugor eredetű szavak a következők:

a) N *beštor* 'Motacilla alba, barázdabillegető ~ nyj. Hirundo, fecske' ~ I *pešnirihhááz* ~ *peštrihhááz* ~ Ko., Kld. *pieštrigaž* 'Motacilla alba, barázdabillegető'; finn-volgai, esetleg finnugor eredetű szó, vö. finn *västäräkki* 'ua', karj. *päistärökkö*, olon. *peästärikki*, észt *västrik*, mdE *uskeřej*, M *uskorej* ~ *veškořej*, osztj. *wěrcək* ~ *würsék*, vog. *värseχ* ~ *ürč'χ* 'ua'. A lapp szavak az UEW szerint lehetnek esetleg finn, illetve karjalai jövevénytörzsszavak is. A magam részéről azonban valószínűbbnek tartom, hogy a szócikkben említett lapp szavak a fenti szócsalád tagjai, s csupán a *veastareaddji* 'ua' finn jövevénytörzs szó. A feltételezett PU alapalak *wäät3-r3-kk3. UEW 562, SKES.

b) I *ciske* ~ *siske* 'kis sólyom ~ Garrulus glandarius, szajkó' ~ Kld. *cicka* 'Accipiter, karvaly v. ölyv' (a 'Garrulus glandarius' jelentés talán téves); talán finnugor eredetű, vö. zürj *žus* ~ *žus* ~ *šuz* 'Falco lanarius, ? ~ Bubo bubo, Uhu, uhu', m. *sas* 'Aquila, Adler'; a lapp szó ide tartozása hangtani okok miatt kétséges. A feltételezett PFU alapalak *čačk3. UEW 51, MSzFE, TESz.

c) S *gięgedje* ~ *gięrkehtse* 'Aquila (chrysaetos), (szirti) sas ~ Pandion haliaetus, halászsas ~ Bubo bubo, uhu'; talán finnugor eredetű, vö. osztj. *kōrək* ~ *kōrək* ~ *kūrək* 'Aquila'. A feltételezett PFU alapalak *kerk3. UEW 149, FUV. (Az UEW ide tartozónak tekinti a lpK *kīōrāč* 'Drycopus martius, fekete harkály' szót is. Ha azonban ez ennek a szócsaládnak a tagja, ide kell vonni több további szót is, ami viszont jelentésánál nehézkesebb lenne. Amennyiben azonban a lpK szó nem tartozik ide, a szűk elterjedtség miatt az egész etimológia megkérdőjeleződik.)

d) N *goahppil* 'Tetrao urogallus ♀, siketfajd tojója' ~ S *goāpp'ele* 'ua ~ Lyrurus tetrix ♀, nyírfajd tojója' ~ U *gāhpele* 'ua' P, L *kāhpele* 'ua' ~ I *koappil* 'ua' ~ Ko., Kld., T *kuā'p'pel* 'ua'; finn-volgai, esetleg finnugor kori szó, vö. finn *koppelo* 'ua', karj. *koppala* 'ua', lúd *koppal* ~ *koppalad* 'ua', cser. *kūwūlzū* ~ *kuwūlēč* 'ua', ? vog. *kal'ā-m* ~ *χol'əm* ~ *kol'əm* 'ua'. A

feltételezett PFW (?PFU) alapalak **kopa-la/l'a* ~ *koppa-la/l'a*. UEW 181, SKES, Lehtir., FUV, SSA. Ebben az etimológiában a fő bizonytalanságot a vogul szó kétséges ide tartozása okozza; a SSA a vogul szót nem is sorolja ide, és a cseremiszi ide tartozását is megkérdőjelezi. Ebben az esetben az etimológia azonban már legfeljebb a korai közfinn korig vihethető biztosan vissza.

e) L *kieratj* ~ I *kierač* ~ Ko. *kǎrač* 'Dryocopus martius, fekete harkály'; talán finnugor eredetű szó, vö. ? votj. *kj̄r* 'Dryocopus martius, fekete harkály', ? zürj. *kj̄r* 'Specht, harkály', ? osztj. *kērəm* 'harkály ~ Dryocopus martius, fekete harkály', *kērəp* 'Specht', *kārəp* 'Dryocopus martius', ?vog. *kārəp* 'ua'. A feltételezett PFU alapalak **k̄r̄z*. UEW 230. Az etimológiára vonatkozólag l. még a *giērgedje* 'Aquila (crayaetos), (szirti) sas' szócikket.

f) N *njukča* ~ S *njuktje* ~ U *njuktja* ~ P, L (sj)*njuktja* ~ I *njuhča* ~ Ko., Kld., T *njuhčč* 'Cygnus cygnus, énekes hattyú'; finn-permi, esetleg finnugor eredetű szó, vö. finn *joutsen* (nyj. *joeksen* ~ *joeksin*) 'ua', észt *jōudsin* 'ua', mdE *lokšij* ~ *lokšim*, M *lokšii* 'ua', cser. *jūksā* ~ *dūksō* ~ *jūksō* ~ *jūksō* 'ua', votj. *juś* ~ *jūs* 'ua', zürj. *juś* ~ *jūs* 'ua', ? vog. *joschwoi* 'ua' (*woi* 'állat, madár'). A feltételezett PFP (?PFU) alapalak *joŋkče ~ *jokče*. UEW 101, SKES, Lehtir., FUV.

g) L *pačak-ciöce* 'Pinicola enucleator, nagypirók' ~ I *paacalodde* 'ua' ~ T *piecce* 'Tetrao urogallus, siketfajd'; talán finnugor eredetű szó, vö. ?finn *metso* (nyj. *mehto*, *mettos*) 'Tetrao urogallus', ?észt *metsis* (nyj. *mōtus*) 'ua', ?vog. *mānšəm* ~ *mansin* 'ua'. A feltételezett PFU alapalak *menčz ~ *mečz*. A lapp szókezdő *p*- népetimológiai hatást mutat, motiválója a *piecce* 'erdei fenyő' szó volt. UEW 271, SKES.

h) S *tjoodsele* 'vadkacsa'; talán finnugor eredetű szó, vö. mdE *šenš* ~ *šenže* 'Ente, (vad)kacsa, réce', votj. *čēž* ~ *čōž* 'ua', zürj. *čēž* ~ *čēž* 'Wildente', osztj. *čač* ~ *čoši* ~ *šoš* 'Wildente ~ eine Wasservogel, egy vízimadár ~ Wildenteart mit blauen Schnabel, kékcőrű vadkacsafajta', vog. *sēs* ~ *šēs* ~ *sās* 'Anas boscas = Anas platyrhynchos, Stockente, tőkés réce'. A feltételezett PFU alapalak *čēčz ~ *čēnčz*. UEW 58, FUV.

i) T *vāž-lo,nte* 'ein Seevogel mit weißen Flügelspiegeln, weißem Bauche und rötlichen Füßen, der gut fliegt und auf dem Wasser läuft, fehér szárnytükrű, fehér hasú és vöröses lábú vízimadár, amely jól repül és a vízben fut'; az előtag talán finnugor eredetű, vö. észt *vais* ~ *väis* 'Oidemia fusca = Melanitta fusca, Samtente, füstös réce', ?votj. *vati* ~ *vatsi* (o: *vatí*, *vačí*) 'Ente, kacsa', zürj. *veś* ~ *vež* 'Anas penelope, Pfeifente, füttyülő réce', osztj. *wäsəŋ* ~ *wäsə* ~ *wäs* 'Ente', vog. *ūasse* ~ *bazy* ~ *vučv* ~ *was* 'ua', m. *vöcsök* 'Podiceps (cristatus), Haubentaucher'. A feltételezett PFU alapalak *wajče. UEW 552, MSzFE, TESz., FUV. A lapp szónak a fenti szócsaládhoz való tartozása a fenti források szerint a szűk elterjedtség miatt kétséges. Véleményem szerint a lapp szó semmiképpen nem tartozik ide, s ezt nemcsak az indokolja, hogy csupán egy nyelvjárásban fordul elő, hanem az is, hogy mind Genetz (1757.), mind T. I. Itkonen (709a) a *vāž* 'fiatal rénüsöző' szó alatt említi. Nem lehetetlen tehát, hogy egyszerű szóösszetételről van szó, melyben az előtag jelentése 'fiatal rénüsöző'. Az elnevezést sok minden motiválhatta, pl. a madár külseje, színe, viselkedése stb. 'madár' jelentésű utótagot egyébként madárnévi jelentésű előtaghoz nincs értelme hozzáadni, legalábbis a lapp példákban mindössze kétszer fordult elő: a K *peäčk-lodd* 'Delichon urbica, molnárfecske', ill. I *pejpponloddääž* 'Fringilla coelebs, erdei pinty'. Mivel nem tudjuk pontosan, milyen madárról van szó, nem is lehet teljes értékű magyarázatot adni, de ezt a lehetőséget semmi esetre sem szabad elvetni.

A fenti kilenc szó mellett logikailag ide kellene vonni azokat a bizonytalan uráli eredeztetéseket, melyek valamely későbbi korig azonban biztosan visszavihetők (vö. 2.1.2.), ettől azonban praktikus okokból el lehet tekinteni.

Ha a bizonytalan finnugor eredeztetéseket áttekintjük, azt kell látnunk, hogy a

bizonytalanság okai meglehetősen változatosak. Az egyik leggyakoribb tényező a szűk elterjedtség, illetve a valamely távolabbi rokon nyelv szavának a szócsaládhoz tartozásának kétséges volta. A széles nyelvjárási elterjedtség természetesen nem feltétele egy etimológia helyességének, hiszen könnyen megtörténhet, hogy egy vagy több nyelvjárásból is kikopik az adott szó, de minél nagyobb nyelvterületen ismert egy-egy szó, annál valószínűbbnek vehetjük a korai (alapnyelvi) eredetet.

2.3. Finn-permi kori szó mindössze négy van, ezek mind biztosnak minősített eredeztetések, közülük egy esetleg finnugor kori is lehet:

a) N *čáihni* ‘Picoides tridactylus, háromujjú harkály’ ~ U *tjähnee* ‘harkály’ ~ P *čaihtnê* ‘ua’ ~ L *tjai’(h)nē* ‘Picoides tridactylus ~ Dendrocopus minor, kis tarkaharkály’ ~ I *čäšni* ‘harkály’ ~ Ko., Kld., T *čeašnn* ‘ua’; vö. finn *hähmä* ~ *häähmä* ‘Dendrocopus major, Buntspecht, nagy tarkaharkály’, észt *ähm* ~ *hähm* ‘Specht, harkály’, cser. *šišťu* ~ *šišťe* ‘ua’, votj. *šíz* ‘ua’, zürj. *šíz* ‘ua’. A feltételezett PFP alapalak *šäšnā ~ šäčnā. UEW 772, SKES, Lehtir.

b) N *čukča* ~ S *tjåktjaa* ~ *tjuktjie* ~ *tjåktja* ~ U *tjüktjee* ~ P, L *tjuktjē* ~ I *čuhčá* ~ Ko., Kld., T *čuhččlādd* ~ *tšuhťš’* ‘Tetrao urogallus ♀, siketfajd tojója’; vö. mdE *suvožej* ~ *suvožen* ~ *sužij* ‘ua’, M *suvoži* ~ *šúži* ‘ua’, cser. *suzô* ~ *suzo* ~ *subuzo* ~ *šuzŭ* ‘ua’, zürj. *cukci* ‘ua’. A feltételezett PFP alapalak *šškc̣s. UEW 780, Lehtir.

c) N *goaskin* ~ L *kåskēm* ~ I *koaskim* ~ Ko., Kld., T *kuä’čkķem* ‘Aquila (chrysaetos), (szirti) sas’; vö. finn *kotka* ‘Aquila’, észt *kotkas* ‘ua’, cser. *kučkâž* ~ *kutkâš* ~ *kutkâž* ‘ua ~ ein großer Raubvogel, egy nagy ragadozó madár’, votj. *kuč* ~ *kjč* ‘Aquila’, zürj. *kuč* ‘Aquila ~ ein großer Vogel, egy nagy madár ~ ein Raubvogel, egy ragadozó madár’. A feltételezett PFP alapalak *kočka. UEW 668, SKES, Lehtir., SSA.

d) N *njukča* stb., l. 2.2.2 f).

Ezekben a lapp szavakban feltűnő a viszonylag széles elterjedtség: még a közülük legszűkebb körben ismert szó, a *goaskin* is csak a legdélebbi nyelvjárásokból, azaz egy viszonylag összefüggő területről nincs adatolva.

2.4. A négy finn-volgai származtatás majdnem mindegyike biztosnak tekinthető, közülük kettő esetleg a finnugor, kettő az uráli korig is visszavezethető. A N *goahppil* stb. esetében a SSA a cseremiszi szó ide tartozását megkérdőjelezi – indoklás nélkül ugyan –, így ez esetleg bizonytalannak is tekinthető ebben a csoportban. Egy kivétellel (*beštor*) mind megtalálható majdnem minden nyelvjárásban; ez az egy csak az északiban, az inariban, illetve a kolta- és kolai nyelvjárásokban ismert.

a) *beštor* stb., l. 2.2.2. a).

b) *goahppil* stb. l. 2.2.2. d).

c) *guorga* stb., l. 2.1.2. e).

d) *guovssat* stb., l. 2.1.2. f).

2.5. Korai közfinn kori etimológia három akadt, két biztos és egy bizonytalan.

2.5.1. A két biztos etimológia a következő:

a) N *giehka* ~ S *giege* ~ *gieke* ~ U *giahka* ~ P, L *kiehka* ~ I *kieha* ~ Ko., Kld., T *k̄iökk* ‘Cuculus canorus, kakukk’; vö. finn *käki* ‘ua’, észt *kägu*, karj. *kägi*, aun. *kägi* ~ *kägöi*, lúd *kägi* ~ *kägöi* ~ *kägöüi*, vepsze *kägi* ~ *kägi*, vót *čäko* ~ *tsako*, lív *ke`G* ~ *kä`G*. A korai közfinnben talán balti

jövevényt, vö. litv. *gegė*. SKES, SSA. (A SSA a balti kölcsönzést bizonytalannak tartja, mivel a litván alak kései elvonás eredménye, vö. lett *dzeгуze*; a korai közfinn eredetet ez azonban nem kérdőjelezi meg.)

b) N *goahppil* stb., l. 2.2.2. d).

2.5.2. Talán a korai közfinn korból származik az alábbi madárnév:

N *guoik'gáhrít* ~ P, L *kuoi'hka kārēk* ~ I *kuoš'kkärigaž* ~ Ko. *kuōškk'kaar'jaž* 'Cinclus cinclus, vízirigó'. A név formailag összetett szó: *guoika* 'vizesés' + *gáhrít* 'bot, dorong, tuskó'. A SKES szerint az utótag madárnév, vö. finn *kara, koskikara* 'ua', s ez lehet finn jövevényt is, mint korai közfinn kori szó, l. még észt *karalant* 'Mergus, Säger, bukó'. Véleményem szerint ez az etimológia meglehetősen bizonytalan, míg a pusztán összetétel minden további nélkül elfogadható: a vízirigó élelemszerzés közben gyakran hasonlít a vízben úszó, kissé lemerülő fadarabra.

2.6. Közlapp kori szó egy volt a szójegyzék etimológiai között, mely a közlappban talán hangutánzó eredetű. A szó a délibb nyelvjárásokban ismeretlen, a többiben mindben megvan.

N *fiehta* 'Aythya marila, hegyi réce' ~ L *viittak* 'ua' ~ I *viet'tuu* 'Aythya fuligula, kontyos réce' ~ Melanitta fusca, füstös réce' ~ Ko., Kld. *viätt* 'Aythya fuligula'. A közlapp korig visszavihető, ott talán hangutánzó eredetű; a közlapp kori alak **vättēk* (Lehtir. 1416). A hangutánzó eredetnek ugyanakkor némileg ellentmond a N leírás, mely szerint a tojój hangja *garr garr* (LL 51.). A récefélék más és más hangot adnak ki, ezért a különböző nyelvjárásokban található eltérő jelentések miatt nehéz lenne megállapítani, valóban hangutánzó eredetű-e a szó, hiszen nem tudjuk, a közlapp korban melyik vadrecét jelölte a szó. A Lehtirantától megadott közlapp kori 'jouisotka' jelentés nem hivatalos megnevezés, ám Kaisa Häkkinen monográfiája szerint ez a kontyos réce egyik régi megnevezése (Häkkinen 2004: 291); ez pedig halk, füttyentésszerű hangot hallat (EM 68). Ez ugyan közelebb áll a kérdéses szó hangalakjához, ám az alapnyelvi hangutánzás megállapításában még így sem lehetünk százszázalékosan biztosak (vö. G. Bogár 2006: 18–20, 23–24).

3. Még egy ilyen viszonylag kis szócsoporthoz is, mint amilyen az alapnyelvi eredetű madárnevek, találkozhatunk nem egy problémás elemmel. A SSA előtti etimológiai szakirodalomban viszonylag egyértelműnek tekintett eredeztetések közül a legújabb finn etimológiai szótár nem egyet elvet, s akadt olyan is, melynek a lapp szóra vonatkozó részével jómagam már korábban sem értettem egyet. Bár a SSA-ban található változásoknak nem mindegyikével értek egyet, azt mindenképpen fontosnak tartom, hogy nem egy korábban minden forrásban egyértelműnek vélt etimológiát újragondoltak a szerzők, s ennek során jelentős megállapításokat tettek (pl. N *gáranas*, N *guovssat*).

A következőkben összegzem az alapnyelvi eredetüként (is) eredeztetett lapp madárnevekben fellépő problémás kérdéseket, a bizonytalanságot jelentő okokat.

A madárnevek etimológizálását – a többi természeti jelenségtől, a többi állattól vagy a növényektől eltérően – az is külön nehezíti, hogy közöttük igen sok a hangutánzó elem, hangutánzás pedig a keletkezési típusok bármelyikében előfordulhat. Vannak hangutánzó eredetre visszamenő jövevényt is a madárnevek között, de találkozunk onomatopoeitikus összetevőkkel az összetett és képzett madárnevek körében is (vö. G. Bogár 2006: 16–25). Az

alapnyelvben is természetesen megjelentek a hangutánzó elemek, s az ilyen szavak gyakran mutatnak a szabályostól eltérő hangfejlődést, ami viszont az etimológiát bizonytalanná teheti.

A másik ok, ami kétségesse tehet egy-egy eredeztetést, az általában a szűk elterjedtség. Az egyes nyelvjárások szókinccse akármelyik nyelvben nagyban eltérhet egymástól, a lapp nyelv esetében azonban a helyzet még sokkal bonyolultabb, hiszen több kutató (pl. P. Sammallahti) is úgy véli, különálló lapp nyelvekről kell beszélni. A hagyományos felfogás szerint ugyan egy nyelv több nyelvjárásáról van szó (vö. pl. Korhonen 1981), de a gyakorlat azt mutatja, hogy ma már a szomszédos nyelvjárások beszélői is csak nagy nehézségek árán értik meg egymást, ha egyáltalán megértik a másikat, így aztán valóban indokolt több nyelvet emlegetni. A finnugrisztikában, a történeti nyelvtudományban azonban mégis praktikusabb a lappot csupán nyelvjárásokra osztani, hiszen ehhez éppen elég közös vonást tudnak felmutatni. Ugyanakkor viszont ez egyes etimológiákban, ahol valamely szó csak egy-két, nem egyszer szomszédos területen ismert, egyfajta akadályt is jelent, mivel gyakorta éppen a szűk elterjedtségre hivatkozva kérdőjeleződik meg az eredeztetés. Ha az eddig nyelvjárásként emlegetett nyelvváltozatokat önálló nyelvekként kezelnénk, akkor ez az akadály ugyan nem jelentkezne, viszont – mivel az új nyelveknek is vannak nyelvjárásai – olyan sokrétű képet kapnánk, amittől az etimológiák (és a nyelvjárási leírások) túlzottan bonyolulttá válnának, ráadásul a mára kihaltak tekinthető nyelvjárások (pl. *pitei*, *ter*) adatait esetleg elkülönítve kellene kezelni.

Harmadik okként említhető az a tény, hogy a csak a lappból és a finnségi nyelvekből kimutatható szavak esetében nem egyszer szóba jöhet a kölcsönzés is valamely irányban, s ez – bár bizonyos kritériumok támpontot adhatnak a közös eredet vagy kölcsönzés megállapításában – nem mindig különíthető el egyértelműen.

A negyedik, bizonytalanságot szülő tényező a többi rokon nyelvnek az adott szóhoz való kapcsolása, azok adatainak hangtani vagy egyéb okokra visszavezethető kétséges mivolta lehet.

Ötödször, előfordulhat jelentéstani és szerkezeti összeférhetetlenség is, mint azt a 2.2.2. i) alatt (*T vā̄ž-lo,nte*) esetében kifejtettem.

Külön bizonytalansági tényezőt ugyan nem jelent, de az eddigi szótárak – gyakorlati szempontból tökéletesen érthető módon – némileg illogikusan jártak el az olyan minősítések esetében, amikor egy-egy szót kérdőjelesen visszavisznek egy korai nyelvállapotra, majd egy késeire biztosan, de a köztes periódusokat kihagyják, pl. 2.1.2. e) *N guorga*, 2.2.2. d) *N goahppil*.

Mindezek tükrében bátran kijelenthetjük, hogy bőven van még kutatni való az alapnyelvi eredetű szavak körében is, és az etimológiai irodalom alapos átvilágítása mindig hozhat új részeredményt. E munkában nagy segítséget fog jelenteni a lappológusoknak a készülő lapp etimológiai szótár is, melyet Keresztes László és Lars-Gunnar Larsson szerkesztenek.

Válogatott bibliográfia

G. BOGÁR Edít 2006: Hangutánzás a lapp madárnevekben. FUD 13: 15–28.

EM = PETERSON, R. T. – MOUNTFORT, G. – HOLLON, P. A. D. 1986: Európa madarai. 4., átdolgozott kiadás. Gondolat. Budapest.

FUV = COLLINDER, B. 1955: Fenno-Ugric Vocabulary. Stockholm.

GENETZ, A. 1891: Kuollan lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäyteita. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. Utgifna af Finska Vetenskaps-Societeten 50. Helsingfors.

- HÄKKINEN, Kaisa 2004: Linnun nimi. Kustannusosakeyhtiö Teos. Helsinki.
- ITKONEN, T. I. 1958: Koltan- ja kuolanlapin sanakirja I–II. *Lexica Societatis Fenno-ugricae* 15. Helsinki.
- KORHONEN, M. 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKS, Helsinki.
- LAGERCRANTZ, E. 1939: Lappischer Wortschatz. *Lexica Societatis Fenno-ugricae* VI. Helsinki.
- Lehtir. = LEHTIRANTA, J. 1989: Yhteissaamelainen sanasto. MSFOu. 200. Helsinki.
- LL = VEST-AIKIO, A. – AIKIO, J. – AIKIO, E. 1997. Lottit luonddus. Davvi Girji. Kárášjohka.
- MSzFE = Lakó György (főszerk.) 1967–76: A magyar szókészlet finnugor elemei 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SKES = Toivonen, Y. H. – Itkonen, E. – Joki, A. J. – Peltola, R. (szerk.) 1955–78: Suomen kielen etymologinen sanakirja. I–VI. *Lexica Societatis fenno-Ugricae* 12. Helsinki.
- SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (päätoim.) 1992: Suomen sanojen alkuperä. SKS:n toimituksia 556. KOTUS:n julkaisuja 62. KOTUS ja SKS. Helsinki.
- UEW = Rédei K. et al. (szerk.) 1986–88: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó. Budapest.